

2/2019

ВОЈНОИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

YU ISSN-0042-8442
УДК 355.48 (497.1) (051)

ВОЈНО- ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

MILITARY HISTORICAL REVIEW
БОЈНО-ИСТОРИЧЕСКИЈ ЖУРНАЛ
REVUE HISTORIQUE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

2/2019

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE HISTORIQUE-MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

ИЗДАВАЧ: ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА – ОДЕЉЕЊЕ
ЗА ВОЈНУ ИСТОРИЈУ МИНИСТАРСТВА ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

РЕДАКЦИЈСКИ ОДБОР: др Милан Терзић, научни саветник, Архив Југославије; потпуковник др Далибор Денда, научни сарадник ИСИ, уредник; пуковник др Миљан Милкић, виши научни сарадник ИСИ, др Дмитар Тасић, виши научни сарадник, Универзитет Храдец Кралове; пуковник др Винфрид Хајнеман, Центар за војну историју и друштвене науке Бундесвера, Потсдам; доц. др Ервин А. Шмидл, Институт за стратегију и безбедносну политику, Беч; др Харолд Е. Раф, главни историчар, UNC/CFC/USFK, Висбаден; проф. др Милан Ристовић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; проф. др Љубодраг Димић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Миле Бјелајац, научни саветник Института за новију историју Србије; др Драган Богетић, научни саветник Института за савремену историју; проф. др Александар Животић, Филозофски факултет Београд, Одељење за историју; др Милић Милићевић, виши научни сарадник Историјског института.

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК: потпуковник др ДАЛИБОР ДЕНДА
СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ: др ТАТЈАНА МИЛОШЕВИЋ

Часопис излази два пута годишње. Година издања LXIX. Рукописи се шаљу на адресу електронске поште vig@mod.gov.rs.

Институт за стратегијска истраживања – Одељење за војну историју, Незнаног јунака бр. 38, 11105 Београд. Telefони редакције 20-63-476 и 20-63-553; војни тел. 29-0476 и 29-0553. Рукописи се не враћају.

Годишња претплата 1000 динара.

Цена броја 600 динара.

Задња страна корица: Српски торпедни чамац на Дунаву 1915. године.

Фото – збирка Војног музеја.

**ВОЈНО-
ИСТОРИЈСКИ
ГЛАСНИК**

MILITARY HISTORICAL REVIEW
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE
MILITÄRGESCHICHTLICHE ZEITSCHRIFT

PUBLISHER: STRATEGIC RESEARCH INSTITUTE – DEPARTMENT FOR
MILITARY HISTORY MINISTRY OF DEFENCE OF REPUBLIC OF SERBIA

EDITORIAL BOARD: Dr. Milan Terzić, Principal Research Fellow, Archive of Yugoslavia; Lieutenant colonel Dr. Dalibor Denda, Research Fellow, SRI, Editor-in-Chief; Colonel Dr. Miljan Milkić, Senior Research Fellow, SRI, Dr. Dmitar Tasić, Senior Research Fellow, University College Hradec Kralove; Colonel Dr. Winfried Heinneman, ZMSBw, Potsdam; Hofrat Assist. Prof. Dr. Erwin A. Schmidl, Institute for Strategy and Security Policy, Vienna; Lieutenant colonel Dr. Harold E. Raugh, Jr., Command Historian, UNC/CFC/USFK, Visbaden; Prof. Dr. Milan Ristović, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Prof. Dr. Ljubodrag Dimić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Mile Bjelajac, Principal Research Fellow, Institute for Recent History of Serbia; Dr. Dragan Bogetić, Principal Research Fellow, Institute for Contemporary History; Associate Professor Dr. Aleksandar Životić, Faculty of Philosophy Belgrade, History Department; Dr. Milić Milićević, Senior Research Fellow, Institute of History.

EDITOR-IN-CHIEF: Lieutenant colonel Dr. DALIBOR DENDA

EDITORIAL SECRETARY: Dr. TATJANA MILOŠEVIĆ

Journal is published in two volumes per year. Year LXIX. Contributions should be sent to E-mail vig@mod.gov.rs.

Strategic Research Institute – Department for Military History, Neznano junaka br. 38, 11105 Belgrade, Serbia. Telephones +381 11 20-63-553 and +381 11 20-63-476. Manuscripts will not be returned. Annual subscription fee 1000 RSD. Price per volume 600 RSD.

Rear cover: Serbian torpedo boat on the Danube in 1915.

Photo - Collection of the Military Museum.

ВОЈНОИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК MILITARY HISTORICAL REVIEW

САДРЖАЈ CONTENTS

2/2019

ЧЛАНЦИ ARTICLES

Др Милић Милићевић
ГУБИЦИ СТАРЕШИНСКОГ КАДРА СРПСКЕ ВОЈСКЕ
(ВОЈСКЕ СРБИЈЕ) У РАТОВИМА 19. ВЕКА.....9

Dr. Milić Milićević
THE LOSSES AMONG SERBIAN ARMY COMMANDING OFFICERS
DURING NINETEENTH CENTURY WARS

Др Слободан Ђукић
УТИЦАЈ ОФИЦИРА ИЗ ХАБЗБУРШКЕ МОНАРХИЈЕ И ПРУСКЕ НА
СТВАРАЊЕ И РАЗВОЈ СТАЈАЊЕ ВОЈСКЕ У СРБИЈИ У XIX ВЕКУ22

Dr. Slobodan Đukić
THE INFLUENCE OF OFFICERS FROM THE HABSBURG MONARCHY AND
PRUSSIA ON CREATION AND DEVELOPMENT OF THE SERBIAN
STANDING ARMY IN THE 19TH CENTURY

Др Ненад Петровић
ВОЈНОКРИВИЧНИ ЗАКОНИ У СРБИЈИ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ
РАТА (УТИЦАЈ СТРАНИХ ИСКУСТАВА)47

Dr. Nenad Petrović
THE IMPACT OF FOREIGN EXPERIENCE UPON CODES OF MILITARY
JUSTICE IN SERBIA BEFORE WWI

- Др *Јарослав В. Вишњаков*
НА ТАЛАСИМА ДУНАВА: РУСКО-СРПСКА ВОЈНОЕКОНОМСКА
САРАДЊА ПРЕ И У ТОКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА70
Dr. Jaroslav Višnjakov
WAVES OF THE DANUBE: RUSSIAN – SERBIAN MILITARY AND
ECONOMIC COOPERATION BEFORE AND DURING THE FIRST
WORLD WAR
- Др *Далибор Денда*
ПОСЕТА ДР МИЛАНА СТОЈАДИНОВИЋА ТРЕЋЕМ РАЈХУ ЈАНУАРА
1938. ГОДИНЕ (ВОЈНИ И ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ) 97
Dr. Dalibor Denda
MILITARY AND POLITICAL ASPECTS OF THE STATE VISIT OF
YUGOSLAV PREMIER-MINISTER DR. MILAN STOJADINOVIĆ TO THE
THIRD REICH IN JANUARY 1938
- Ма *Данило Ковач*
ХРВАТСКО-ИТАЛИЈАНСКЕ НЕСУГЛАСИЦЕ ЛЈЕТА 1941126
Ma Danilo Kovač
CROATIAN - ITALIAN DISPUTES IN THE SUMMER OF 1941
- Др *Милутин Живковић*
БИТКА ЗА ПЉЕВЉА 1. ДЕЦЕМБРА 1941. ГОДИНЕ143
Dr. Milutin Živković
THE BATTLE FOR PLJEVLJA, 1 DECEMBER 1941
- Др *Клемен Косјанчић*
THE LAST MONTHS OF THE SDK. SRPSKI DOBROVOLJAČKI KORPUS IN
SLOVENIAN TERRITORY DURING THE SECOND WORLD WAR166
Dr. Klemen Koščančič
ПОСЛЕДЊИ МЕСЕЦИ СДК. СРПСКОГ ДОБРОВОЉАЧКОГ КОРПУСА
НА СЛОВЕНАЧКОЈ ТЕРИТОРИЈИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ
- Др *Миљан Милкић*
ЗАПАДНА ВОЈНА ПОМОЋ ЈУГОСЛАВИЈИ У КОНТЕКСТУ
ЈУГОСЛОВЕНСКО-ИТАЛИЈАНСКИХ ОДНОСА 1951 - 1954185
Dr. Miljan Milkić
WESTERN MILITARY AID TO YUGOSLAVIA IN THE CONTEXT OF
YUGOSLAV – ITALIAN RELATIONS, 1951 - 1954

- Др Татјана Милошевић
ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА: СНАБДЕВАЊЕ ЈНА НАОРУЖАЊЕМ
И ВОЈНОМ ОПРЕМОМ 1965 - 1969.....206
Dr. Tatjana Milošević
BETWEEN EAST AND WEST: THE SUPPLY OF YUGOSLAV PEOPLES
ARMY WITH ARMS AND MILITARY EQUIPMENT, 1965 – 1969
- Др Георги Енгелхардт
АГРЕСИЈА НАТО НА СР ЈУГОСЛАВИЈУ КАО ПРЕЛОМНА ТАЧКА ЗА
ОДНОС РУСКОГ ДРУШТВА ПРЕМА ЗАПАДУ235
Dr. Georgi Engelhardt
NATO'S AGRESSION ON FR YUGOSLAVIA AS A CRUCIAL ELEMENT IN
RUSSIAN PUBLIC OPINION'S ATTITUDE TOWARDS THE WEST

ПРИКАЗИ REVIEWS

- Арпад Хорњак, *Сусрети и сукоби. Огледи о српско-мађарским
односима*, Клио, Београд, 2017, 387 стр.
(др Миљан Милкић)249
- Richard L. DiNardo, *Invasion: the Conquest of Serbia 1915. War,
Technology and History*, Praeger, Santa Barbara, Cal., 2015,
Xvi + 212 p. , 19 ilustrations, 2 maps, notes, bibliography, index
(Dr. Harold E. Raugh)254
- Славиша Недељковић, *Дахијска времена на Косову и Метохији
(1878 – 1899)*, Прометеј, Матица српска, Нови Сад, 2019, 248 стр.
(др Милена Коџић)256
- Душан П. Стефановић, *Белешке са министарских седница уочи
Великог рата* (приређивач и аутор уводне студије Велимир
Иветић), Медија центар "Одбрана", Београд, 2019, 167 стр.
(др Александар Животић).....259
- Александар Животић, *Путникова школа ратне вештине.
Главни ђенералштаб Војске Краљевине Србије (1903 – 1914)*,
Медија центар „Одбрана", Београд, 2019, 401 стр.
(др Далибор Денда).....262
- Мила Михајловић, *Италијански морнари за српску војску. Залог
хуманости у одисеји пакла*, Чигоја-штампа, Београд, 2017, 249 стр.
(др Милић Ј. Милићевић)266

Александар М. Милошевић, <i>Српска прича: сећања из рата и револуције 1941 – 1945</i> (приредио Немања Девић), Службени гласник, Београд, 2018, 474 стр. (др Раде Ристановић).....	270
Борис Томанић, <i>Горња Јасеница у другом светском рату: Аранђеловац и Топола 1941 – 1945</i> , Институт за савремену историју, Београд, 2019, 373 стр. Марко Б. Милетић).....	275

ИНФОРМАЦИЈЕ INFORMATIONS

НАУЧНИ СКУП „КСЕНИЈА АТАНАСИЈЕВИЋ: О МЕНИ ЋЕ ГОВОРИТИ МОЈА ДЕЛА”, БЕОГРАД, 2. ОКТОБАР 2019. (пуковник др Миљан Милкић)	281
ОКРУГЛИ СТО „СРБИ И РУСИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ: НА ПУТУ КА ВЕЛИКОЈ ПОБЕДИ”, БЕОГРАД, 21. ОКТОБАР 2019. (пуковник др Миљан Милкић).....	283
МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА "THE PARIS PEACE CONFERENCE (1919) AND THE NEW INTERNATIONAL LIBERAL ORDER 1.0", БУКУРЕШТ (РУМУНИЈА), 25. -29. НОВЕМБАР 2019. (пуковник др Миљан Милкић).....	285

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ INSTRUCTION FOR AUTHORS

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	289
--------------------------	-----

ЛИСТА РЕЦЕНЗЕНАТА ЗА LXIX ГОДИШТЕ THE LIST OF REVIEWERS FOR LXIX ISSUE

ЛИСТА РЕЦЕНЗЕНАТА ЗА LXIX ГОДИШТЕ	303
---	-----

Оригиналан научни рад
Примљен: 4. јануар 2019.
Прихваћен: 3. јун 2019.

355.1-053.18(497.11)"18"
355.092-053.18(497.11)"18"
COBISS.SR-ID 283787020

Др Милић Милићевић, виши научни сарадник
Историјски институт у Београду
E-mail: milicevicm@live.com

ГУБИЦИ СТАРЕШИНСКОГ КАДРА СРПСКЕ ВОЈСКЕ (ВОЈСКЕ СРБИЈЕ) У РАТОВИМА 19. ВЕКА

АПСТРАКТ: Рад указује да се приликом анализе губитака у српским ратовима 19. века нужно намеће и питање њиховог трајања. Ова чињеница говори, поред осталог, о интензитету вођених ратова, чиме се даље омогућава много реалнија слика људских губитака. У овом случају акценат је стављен на смртност старешинског кадра током пет вођених ратова и покушај да се објасни који је од њих према наведеном параметру био најкрвавији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, ратови 19. века, губици старешинског кадра, поређење

Током 19. века Србија је, најпре као устаничка, потом као Кнежевина и на крају Краљевина, водила пет ратова. Истина, у случају Првог и Другог српског устанка могла би се подвући извесна једнакост. Другачије речено, можда главна, суштинска разлика, почива на имену, тј. личности предводника. Иста констатација у смислу циља могла би се односити и на два, или можда један српско-турски рат 1876–1878. Наравно, треба напоменути да ово нису били

једини оружани сукоби у којима су учествовали Србијанци или пак Срби ван територије матичне државе.¹

Сваки рат доноси губитке, људске и материјалне, који су у случају наше историографије само делимично, још чешће произвољно установљени. Ово „произвољно“ најчешће се односи на крајње прекомерно повећање жртава (војника или цивила), због чега је свака реална анализа неке битке или рата унапред осуђена на неуспех. Стога ћемо овде покушати да, на основу већ постојећих радова, анализирамо губитке заповедничког или командног кадра у ратовима 19. века, приступајући томе на нешто другачији начин.² Притом не мислимо само на поновно сабирање или пребројавање погинулих већ и на уношење једне друге, до сада неуочене мерне јединице – времена. Наиме, због протезања појединих ратова из једне у другу годину, сметнуто је с ума да су сви они у оружаном делу трајали веома кратко – укупно 299 дана.³ Притоме је најдужи, до почетка примирја, вођен 125, а најкраћи, опет до почетка примирја, свега 15 дана.⁴ Изузетак је Први српски устанак. Трајао је читавих 3.154 дана, или још више, 3.520, ако се притом рачуна и нератна, иначе преступна 1808. година.⁵ Поредећи даље, проистиче да је Први устанак био више него десет пута дужи неко сви српски сукоби у 19. веку заједно. Закључак који се из тога сам по себи намеће је различит интензитет погибије команданата или пак обичних војника. Обрнуто речено, страдање истог број ратних

¹ Међу ове догађаје свакако треба убројати Хаџи-Проданову буну из 1814. године, затим „присаједињење отргнутих предела“ (шест нахија) у време кнеза Милоша (1832–1833), као и акцију изведену наредне године, када су Турци протерани из области Подриња. Ту је и учешће српских добровољаца у буну 1848. и коначно бомбардовање Београда 1862, као и догађаји који су уследили након тога.

² Термине заповедници или команданти одабрали смо због њихове општости, пошто се ранг и хијерархија старешина из времена устанка и она из времена српско-турских или српско-бугарског рата знатно разликују, при чему се јавља прилично велики број недоумица.

³ Други српски устанак је у оружаном делу трајао од 11/23. априла до 14/26. јула 1815, тј. 104 дана. Први српско-турски рат вођен је од 18/30. јуна до 20. октобра/1. новембра – трајао је 125 дана, а Други, од 1/13. децембра 1877. до 23. јануара /4. фебруара 1878 – 53 дана. Српско-бугарски рат вођен је од 2/14. новембра 1885. до 16/28. новембра исте године – трајао је две недеље. Види. Група аутора. *Модерна српска држава. Хронологија 1804–2004* (Београд: Архив града Београда, 2004).

⁴ Мисли се на Први српско-турски и српско-бугарски рат.

⁵ Мислимо на време од збора у Орашцу, одржаном 2/14. фебруара 1804, до Карађорђевог преласка у Земун 21. септембра/3. октобра 1813. Притом треба напоменути да су 1804, 1808. и 1812. година биле преступне.

актера за много краће време указује на много већу интензивност, односно на крвавији сукоб. С оваквим тумачењем могуће је прилично тачно сагледати који је од пет поменутих ратова (устанка) у погледу командног кадра, па и осталих војника учесника, донео српској војсци највише губитка са смртних исходом.

Према подацима које је прикупио, а још давне 1904. године и објавио, капетан Андра Ј. Милојевић, радећи на једном спису у част стогодишњице Првог српског устанка, број погинулих или од рана умрлих српских заповедника у том устанку досеже до броја од 38 (39).⁶ Просечно, то значи четворица по години, или пак петорица уколико се не рачунају „нератне” 1808. и 1812. година.⁷ Ипак у појединим преломним годинама губици су били знатно већи. Године 1809. погинуло је девет, а последње године устанка чак 17 устаничких команданата, готово половина, при чему их је опет више од половине (девет) страдало у бици на Засавици (Равњу), вођеној септембра 1813. године.⁸ По губицима исте године издваја се и Делиград, где је у августу погинуло или од рана умрло још шест устаничких команданата.⁹

У поређењу са губицима целокупне устаничке војске губици српских заповедника чине се врло малим. Наиме, нека новија истраживања указала су да је смртност обичних бораца у Првом српском устанку, насталих у чак 210 већих битака, бојева или мањих окршаја, нешто испод 39 хиљада (38.808), што значи да је на сваких хиљаду обичних војника погинуо тек један заповедник.¹⁰

⁶ Андра Милојевић, *За слободу* (Београд: Војна штампарија, 1904), 4–11, 429. Уз домаће устанике, као 39. погинули помиње се и руски пуковник Атанасијев, из састава Олоњецког пука. Погинуо је јула 1809. у борби око Кладова. *Исти*, 4, 59.

⁷ Током ове две године, колико нам је познато, није погинуо ниједан од устаничких команданата.

⁸ А. Милојевић, *н. д.*, 4–11.

⁹ *Исто*.

¹⁰ Према наводима Н. Стевановића следи да је у просечном сукобу погинуло или од рана умрло 184 борца, док је неки од заповедника погинуо у тек сваком петом окршају. Према рачуници истог аутора у наведених 210 окршаја погинуло је 101.557 турских војника, што значи да је њихова смртност у боју 2,61 : 1; Н. Стевановић, *Вештина ратовања Војска Карађорђа* (Београд: Војноиздавачки завод, 2004, табеларни преглед). Не треба заобићи ни чињеницу да је укупан број устаничких трупа у периоду 1804–1918. врло шаролико процењиван; екстремно, од само 28, до преко 60 хиљада. Најреалније процене крећу се између 49.000 и 55.000 војника. Уп. Н. Стевановић, *н. д.*, 21–29; Јован Мишковић, „Српска војска и војевање за време 1804–1815”, *Глас Српске краљевске Академије*, бр. 67; 26–28. На

Колики је проценат погинулих команданата у свим ранговима у односу на њихов укупан број тешко је рећи. Изузетак су они вишег чина, тј. војводе (1. и 2. реда), где је на њих 175, колико помињу новија истраживања, конкретно М. Недељковић, до почетка завршних борби 1813. године погинуло или од рана умрло њих 17, што износи приближно 10 одсто.¹¹ Истина, исти аутор у последњој години устанка крајње некритички диже број на чак 88 војвода, при чему, за разлику од раније анализе, уводи у чин војводе и оне који то нису били, као Милисав Петровић, иначе први српски тополивац. Притом наводи да су многи нестали, „сатрили се на државним пословима” и слично, што у сваком случају не говори ништа конкретно у смислу стварног смртног случаја. Крајње противречно претходном наводу је и то што аутор напомиње да је у Србији после слома Првог устанка уз Милоша Обреновића остало још 37 војвода.¹² Коначно, није немогуће да су неки умрли и природном смрћу, што се не може подвести у конкретну анализу губитака. Према томе, Недељковићев закључак о наводном губитку (смртни) сваког другог војводе сувише је велики и засигурно спада у оне историографске „произвољности” наведене на почетку. Претпоставка о губитку сваког четвртог или петог чини нам се ипак знатно реалнија, тим пре што се два поменута аутора, Милојевић и Недељковић, у готово свим устанничким годинама делимично слажу у погледу броја (види табелу). Хронолошки последње у низу дела које се бави, поред осталог, и бројем војвода набраја их поименце

реалност овог броја указује и чињеница да је 1808. године изведен попис којим је утврђено 75.000 пореских глава, при чему такође треба узети у обзир праксу (Мишковић, *н. д.*, 20) да је на 1–3, односно 3–5 задругара, војне обавезе ослобађан један, или у другом случају два, што би према прорачуну отприлике довело до идентичног броја.

¹¹ Тачан број војвода готово је немогуће утврдити пошто старија историографија, конкретно Вук Караџић, наводи број од тек 69. Лазар Арсенијевић Баталака повећава овај број на 89, Петар Јокић на 110, док Константин Ненадовић набраја 112, односно 129. Новији аутори подижу овај број на 156, или чак на 175, при чему се ограничавају да ни тај број вероватно није коначан. Види; М. Недељковић, *Број и судбина војсковођа у Првом српском устанку* (Аранђеловац: Друштво за српску повесницу, 2002), 14–16.

¹² М. Недељковић, *н. д.*, 30–33. Р. Љушић негира овај број. Према њему број преосталих војвода у Србији након пропасти Првог устанка није био већи од 30, а разлику објашњава давањем ове титуле онима који је у стварности нису имали. Радош Љушић, *Војводе и војводски барјаци* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2018), 23–26.

136, при чему додатно међу заповеднике убраја и 26 буљубаша и 20 капетана, тј. укупно 181 команданта, односно заповедника.¹³

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД БРОЈА ПОГИНУЛИХ ВОЈВОДА
(КОМАНДАНАТА) У ПОЈЕДИНИМ ГОДИНАМА ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

ГОДИНА	М. Недељковић	А. Милојевић
1804.	1	2
1805.	2	1
1806.	6 *	3
1807.	1	4
1808.	-	-
1809.	4	9
1810.	1	1
1811.	1	1
1812.	-	-
1813.	11	17
ЗБИР	27	38 #

* Аутор наводи шесторицу, док се приликом именовања јавља њих седморица (стр. 30)

А. Милојевић рачуна комплетне губитке међу заповедницима (војводе 1. и 2. реда, капетане, бимбаше и буљукбаше, док Недељковић рачуне само оне са звањем војводе 1. и 2. реда, у чему врло често није доследан

Уочљива је и чињеница да гледајући територијално, односно према нахијама, није било готово ниједне од дванаест која није изгубила неког од команданата. Неке од њих ипак су знатно предњачиле, попут Ваљевске која је изгубила девет, Крагујевачке са осам и Шабачке са четири погинула команданта.¹⁴

Други српски устанак, уколико је уобичајена подела на два устанка уопште оправдана, трајао је, као што је већ наведено, неупоредиво краће од Првог. Стога су неки од старијих историчара, поготово оних прокарађорђевићевски настројених, имали према њему прилично потцењивачки став. Међутим поједине анализе,

¹³ Р. Љушић, *Војводе и војводски барјаци*, 249–259. На списку капетана које поменути аутор наводи налази се само 26 имена. То значи да недостаје још најмање 14. Уп.. А. Милојевић, *н. д.*

¹⁴ Уочљива специфичност код Ваљевске нахије је што је она изгубила највише капетана (6), док је Крагујевачка изгубила највише буљукбаша и бимбаша (3).

укључујући ову, о којој ћемо овде говорити, дају нам потпуно другачију слику. Наиме, чињеница је да у овом устанку живот изгубило „само” седам војвода, по другим ауторима њих девет, али је временски распон, фактор који свакако треба узети у обзир, био знатно краћи, непуних сто дана. Закључак који се намеће је да је погибија српских заповедника у Другом устанку, поредећи исто време, неколико пута већа од оне у Првом.¹⁵ Такође треба констатовати и чињеницу да је у бици на Дубљу, која је према неким наводима, слично као и у случају Мишара, прекретница Другог устанка, погинуло чак три војводе, односно заповедника.¹⁶ Битку са толико бројним губицима заповедника у Првом устанку тешко је наћи, изузев већ поменути Засавице или Делиграда. Ово тим прешто су губици осталих српских учесника у бици на Дубљу били мали – погинуло их је једва педесетак, наспрам око 1.200 мртвих Турака.¹⁷

Заједничка карактеристика свих погинулих заповедника у овом устанку било је и то да су сви до једног били ветерани, учесници Првог. Слично је и то да су, као и у Првом устанку, највише погинулих дале Рудничка (3) и Ваљевска нахија (2). Још две нахије имале су по једног (Чачанска и Крагујевачка), а највећи број нахија, за разлику од Првог устанка, ниједног погинулог заповедника.¹⁸

Следећи велики ратни сукоб, Први српско-турски рат 1876, такође је трајао кратко, тек нешто више од четири месеца. Ипак губици, односно последице рата, били су катастрофални. Међу избеглицама се нашло око 200.000 становника, а свака четврта српска породица остала је без крова над главом. Материјални губици досе-

¹⁵ Р. Љушић помиње чак девет, односно 10 заповедника погинулих у Другом устанку, што мало пре изречену тезу о још бројнијој погибељи устаничких команданата поткрепљује још више. Р. Љушић, *н. д.*, 238.

¹⁶ М. Гавриловић и В. Стојанчевић у два случаја наводе само двојицу војвода – Милића Дринчића и брата Проте Матеје Симу Ненадовића. Види. М. Гавриловић, *н. д.*, књ. 1, 189; *Историја српског народа*, 5/1 (Београд: Српска књижевна задруга, 1981), 100; *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске (даље Знамените битке)*, књ. 1 (Нови Сад: Православна реч, 1998), 580. Уз њих, као трећи погинуо је и мање познати тамнавски капетан из Ваљевске нахије Милован Зујаловић. А. Милојевић, *н. д.*, 14, 271.

¹⁷ Наводи према В. Стојанчевићу, *Знамените битке*, стр. 580. Исти аутор наводи да је погинулих тела на бојишту нађено само 12, а да један број умро након битке, од последица рањавања.

¹⁸ Списак погинулих заповедника у Другом устанку, према: А. Милојевићу, *н. д.*, стр. 14–15.

гли су невероватне размере, прогутавши 240 милиона златних динара или дванаест државних буџета.¹⁹

Губици командног кадра српске војске такође су били знатни, много већи него у време Првог српског устанка. Ипак, анализирајући даље наведене бројеве неопходно је дати и извесна објашњења. Наиме старија историографија наводи укупно 60 мртвих команданата (официра), од којих је 49 страдало на бојном пољу, док је преосталих 11 умрло услед задобијених рана.²⁰ Новија истраживања повећавају овај број за још десеторицу, при чему је наведени однос (погинули, умрли од рана) доста сличан. Педесет седам официра усмрћено је на лицу места, док је преосталих 13 умрло убрзо после рањавања.²¹ Према томе укупан старешински кадар, на око 1.000 припадника, поднео је губитак, искључиво у мртвима, између 6 и 7 одсто. Поређења ради, код обичних војника проценат погинулих или умрлих од задобијених рана досегао је цифру од нешто преко 4%²². При томе свакако треба напоменути да се укупан број учесника овог рата, од аутора до аутора, прилично разликује, с тим што се број од око 124 хиљаде бораца чини најприхватљивијим.²³

Говорећи о губицима старешинског кадра, што је и главна тема овог рада, требало би, нарочито када је рат 1876. године у питању, унети и извесна објашњења. Тачније, морале би се изнети и неке његове јако битне специфичности. Наиме, наведени број од око 1.000 официра не односи се само на официре српске војске већ на укупан број старешина, од којих су домаћи чинили тек трећину укупног броја.²⁴ Остале две трећине чинили су официри различитих

¹⁹ С. Бранковић, *Независност слободољубивих* (Београд: Војноиздавачки завод, 1998), 228–229.

²⁰ А. Милојевић, *н. д.*, 429.

²¹ Списак: С. Бранковић, *н. д.*, 437–446.

²² Укупни губици износе 15.238, од чега је 4.941 погинуло, рањено 9.470, умрло 288 и нестало 539 војника и старешина. П. Опачић (*Знамените битке*), књ. 2, 243.

²³ Као најприхватљивији помиње се број од 124.000 до 125.000 припадника српске војске и до 5.000 добровољаца. Новица Ракочевић, *Ратни планови Србије против Турске од Вожд Кара-Ђорђа до краља Петра* (Београд: Војна штампарија, без године), 121–126; Душан Бабац, *Српска војска у ратовима за независност 1876–1878* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2011), 29; П. Опачић, (*Знамените битке*), 2; С. Бранковић, *н. д.*, 58; Неки аутори претерано подижу овај број на 180.000 хиљада, а са неборцима на чак 200.000 људи. Види. А. Милојевић, *н. д.*, 13; С. Бранковић, *н. д.*, 228.

²⁴ Тачне податке о стварном броју српских официра на почетку рата 1876. готово је немогуће утврдити. Д. В. Анић помиње званичан документ према коме их је било укупно 312, од којих са завршеном Војном академијом 186. Драга

држава и војски, укључујући чак и оне ваневропске Међу њима је највише било руских, затим и оних из Аустроугарске, свих националности. Међу погинулим старешинама забележена су и имена Немаца и Италијана, а овај одјек једног романтичног заноса тога времена допуњују и двојица Американца. Реч је о геометру и будућем потпоручнику Феликсу Вајту и извесном Брауну, официру из гарде бугарских добровољаца, рањеног у боју код Прђиловице августа 1876. године.²⁵

Као што је већ речено, међу страним заповедницима било је највише Руса – 644 (646), с тим што се мора напоменути да међу њима, слично као и код осталих нација, сви нису били професионални официри, већ су се ту нашли и новинари, политичари, авантуристи и очајници сваке врсте.²⁶ Од наведеног броја погинуло је или од рана умрло њих 37, што у односу укупан број усмрћених (70) чини апсолутну већину. Процентуално готово исти (нешто мање од 6%) је број мртвих и од рана умрлих официра војске Србије, с тим што је услед мањег броја учесника и број губитака (19) био знатно мањи него руски. Приличан број усмрћених старешина потицао је са територије Аустроугарске (6), а било их је и из Немачке (2), као и из Италије. Забележена је погибија старешина пореклом из Херцеговине и Црне Горе (3), док за петорицу није наведена земља, тј. порекло.²⁷

Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске* (Београд: Српска књижевна задруга), 1993, 84; Нешто већи број, 325, односно 350, бележе А. Милојевић и С. Бранковић. Највећи број помињу Ј. Килибарда и З. Марчек – 400 („Обука“), при чему наводе, слично Анићевој, да је број оних са завршеном Академијом досезао до тек 186. У *Споменици седамдесетпетогодишњице Војне академије* број свршених питомаца смањује се на само 147, мада се наводи да је током рата унапређена и 11. класа питомаца, са укупно 21. припадником. Уп. Д. В. Анић, *н. д.*, стр. 84; А. Милојевић, *н. д.*, стр. 13; С. Бранковић, *н. д.*, 58; Група аутора, *Обука српске војске 1804–1918* (Београд: Војноиздавачки завод, 2007), 237; *Споменица*, стр. 37.

²⁵ С. Бранковић, *н. д.*, 184, 438.

²⁶ Према једној наведеној белешки међу руским официрима било је: три генерала, 13 пуковника, 23 потпуковника, 28 мајора, 94 капетана, 100 штабс-капетана, 190 поручника и 193 потпоручника и јункера. Д. Бабац, *н. д.*, 82. Уз официре било је још 1806. руских подофицира и редова, тј нешто мање од 2.500 људи. С. Бранковић, *н. д.*, 235. Д. В. Анић, *н. д.*, 96–97. Неки аутори овај број дижу на око 2.700. Види, *Обука*, стр. 237.

²⁷ С. Бранковић, *н. д.*, стр. 437–446. А. Милојевић (*н. д.*, стр. 429) наводи имена само 60 погинулих и од рана умрлих, при чему прецизира да је на бојном пољу остало њих 49, а да је од последица рањавања умрло још 11. Од њих, он бележи 25 руских официра, и по два немачка и аустроугарска. Од рана су умрла четворица странаца: три руска и један италијански. Из тога следи да је српских официра

За разлику од Првог, Други српско-турски рат вођен од почетка јануара 1877. до краја фебруара 1878 – трајао је знатно краће. Сходно томе и губици старешина били су нупоредиво мањи – свега седморица, што одговара броју погинулих из, рецимо, Другог српског устанка²⁸. Међутим, и овде треба напоменути да је овај рат трајао дупло мањи број дана, што значи да је у погледу смртности старешина био знатно крвавији. Национална структура заповедника српске војске, да поменемо и то, више није била толико шаролика. Истина, међу њих седморицом помињу се два официра из Хабзбуршке монархије, али се према именима основано може сумњати са се ипак ради о људима српског порекла.²⁹

Када су ратови овог времена у питању усудићемо се да поменемо извесну статистику губитака појединих армија, односно њихових официра, пренету и у нашу војну штампу. Губици официра војске Севера у Америчком грађанском рату (1861–1865) износе, према неким наводима, 2,7% (усмрћено 349.912) укупних војника. Још жалоснија статистика указује да је чак 60% ових других умрло од разних болести, а не на бојном пољу или као последица рањавања.³⁰

У односу на устанке и два српско-турска рата, губици у српско-бугарском рату, барем наизглед, чине се минималним. Од укупно анжлованих војника српске трупе изгубиле укупно су 6.957 војника.³¹ При томе треба нагласити и да је бугарска страна прошла тек нешто боље, плативши победу са 5.003 изгубљена војника. Бугарски губици у искључиво мртвим војницима били су чак и нешто већи – 771 : 746 српских, при чему се у домаћој литератури може наћи још мањи број и српских и бугарских мртвих војника –

погинуло 20, док је још седам умрло од последица рањавања. У овом случају процентуални губитак у односу на укупан број официра учесника био би на српској страни готово дупло већи (8 : 4%).

²⁸ А. Милојевић, *н. д.*, 30–31.

²⁹ Потпоручници Владимир Машић и Владислав Карановић, А. Милојевић, *н. д.*, 30–31.

³⁰ Службени војни лист (*СВЛ*), 1035.

³¹ Подаци о броју српских трупа доста се разликују. Старији аутори попут А. Милојевића (стр. 18) наводе 55.000 бораца и 8.800 небораца. Млађи аутори, као С. Ратковић (*Знамените битке*, књ. 2, 518–519), наводе нешто мање цифре: 57.000 људи, од чега је 46.392 било у саставу пет дивизија. Д. Бабац наводи најмањи број, око 52.000. Д. Бабац, *Српска војска у рату са Бугарском 1885–1886*, (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2015), 27.

681 : 569.³² Карактеристичан податак за овај рат је и веома велики број несталих на српској страни, њих чак 1.641, што износи готово 24% укупних губитака.³³ У поређењу са ратом 1876, било их је чак три пута више.³⁴

Старешински кадар војске Србије такође је претрпео тешке губитке.³⁵ Погинуо је, или од рањавања умро, чак 21 официр, при чему су, према А. Милојевићу, у годинама и деценијама након рата од последица рањавања умрла још четворица. Према томе укупан број погинулих официра у односу на целокупан старешински кадар (719) износио је око 3 одсто.³⁶ Треба напоменути и да се понегде, као у случају трупа Нишавске војске, примећене знатне аномалије. Број обичних војника избачених из строја (мртви и рањени) износио је 17%, тј. био је знатно мањи него исти код официра – око 23 одсто.³⁷ Ипак треба нагласити да овакве цифре нису посебна специфичност пошто се налазе примери попут пруско-аустријског рата, вођеног 1866. године, у коме је од укупног броја погинулих – 4,23% чинио официрски кадар, док је код обичних војника проценат доспео до тек 3,19 одсто.³⁸

Погибија официра у српско-бугарском рату 1885. године била је сразмерна бројности у оквиру хијерархије. Погинула су, односно од рана умрла, два виша официра, по један потпуковник и мајор, а од

³² Овај број наводи С. Грујић, при чему прецизира да је то „број палих на бојишту”. Њима прикључује још 16 официра, тј укупно 697. С. Грујић, *Војноисторијске белешке о Српско-бугарском рату 1885* (Београд: Штампарија Народне радикалне странке, 1891), 208.

³³ Српска страна имала је и 4.570, а бугарскај 4.232 рањених војника, мада се у новијој литератури као званичан помиње број од 3.696 рањених. Постоје чак подаци и о преко 8.000 бугарских војника избачених из строја. Уп. А. Милојевић, *н. д.*, 18–19; С. Ратковић, *Знамените битке*, 591. Д. М. Бабац, *н. д.*, 74.

³⁴ Од укупног броја губитака (15.238), рачунајући мртве, рањене, умрле и сл., на нестале у рату 1876. отпада само 539 војника, или око 3,5%. Група аутора, *Знамените битке*, 2, 43.

³⁵ Подаци о броју официра уочи овог рада доста се разликују. Према неким, попут Милојевића, укупан број старешина износио је 719, док је према С. Ратковић број официра, али искључиво у саставу пет дивизија, досегао тек 527. *Исти*, 18.

³⁶ Подаци према А. Милојевићу, *н. д.*, 18–19. С. Ратковић, *Знамените битке*, 517–519, наводи укупно 529 официра у пет српских дивизија и 38 у оквиру српске врховне команде, тј укупно 567. У овом случају проценат погинулих официра у овом рату је знатно већи, близу 4%.

³⁷ А. Милојевић, *н. д.*, 18.

³⁸ *СВЛ*, 1888, 89–90.

нижих два капетана 2. класе и девет, односно осам поручника и потпоручника.³⁹

При свему томе треба поново узети у обзир већ поменути фактор који се у нашој општој, а посебно војној историографији готово не узима у обзир. Ради се поново о времену. Рат са Бугарима, у оруженом сегменту, трајао је само четрнаест дана (2/14–16/28. новембар 1885). Тада је погинуо, односно од рана скончао 21 официр, док их, поређења ради, у рату 1876. за 125 дана војевања страдало нешто више од 70. Из тога следи да је сукобу са Бугарима погинуло њих три пута више него у рату са Турском 1876. године. Гледано по истом обрасцу, губици старешина у Првом устанку, анализирајући стварне бројчане а не за нашу историографију карактеристичне епске параметре, чине се готово минорним, изузимајући наравно преломне 1809. и 1813. годину.

Иста констатација, уз извесне ограде када су у питању бројеви, може се дати и за обичне војнике. На дневну погибију од око 13 војника у устанку (рачунајући само осам ратних година) долазило је 42 у Првом српско-турском рату, 44 у Другом и чак 53 у рату са Бугарском 1885. године.⁴⁰ У основним бројевима изражено, на сваког погинулог у Устанку долазила су четворица у српско-турском или још један више у српско-бугарском рату.

Овакви подаци сугеришу на једну потпуну аномалију у односу на једно савремено тврђење да „поједине битке у старом и средњем веку показују знатно више губитака но они из новог доба” (19. век, прим. аутора).⁴¹ Као што се види, губици старешина, па и војника, у домаћим условима, кроз пет поменутих ратних сукоба у 19. веку, били су све само не мањи. Даљи закључак који се намеће је да су губици у ратовима обрнуто пропорционални њиховом трајању, како у погледу старешинског кадра, тако и у погледу погибије обичних војника. Друга уочљива чињеница, која проистиче из прве, јесте да је српско-бугарски рат, имајући и виду готово потпуно занемарен параметар времена, односно дужине оружаног дела рата, сигурно најкрвави сукоб у погледу губитака старешинског, и

³⁹ А. Милојевић, *н. д.*, 32–37.

⁴⁰ Наравно не инсистирамо на потпуно тачним бројчаним подацима, већ на њиховом односу када су у питању поједини ратни сукоби.

⁴¹ Ради се о чланку Х. Фрелиха објављеном у *Streffil. Oester. Milit.-Zetschshift-y*, пренетом у *СВЛ*, 1888, стр. 86–92, 126–133.

не само старешинског кадра у свим српским ратовима вођеним у 19. веку.

ИЗОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Вуксановић-Анић, Драга. *Стварање модерне српске војске, Француски утицаји на њено формирање*. Београд, Српска књижевна задруга, 1993.

Бабац, Душан. *Српска војска у ратовима за независност 1876–1878. године*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2011.

Бабац, Душан. *Српска војска у рату са Бугарском 1885–1886*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015.

Бранковић, Слободан. *Независност Слободолубивих*. Београд: ВИЗ, 1998.

Гавриловић, Михаило. *Милош Обреновић*, књ. 1–3. Београд: фототипско издање, (1881) 1908–1912.

Грујић, Сава. *Војно-историјске белешке о Српско-бугарском рату 1885. године*. Београд: Штампарија Народне радикалне странке, 1891.

Група аутора, *Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске*, књ. 1–2. Нови Сад: Православна реч, 1998.

Група аутора, *Историја српског народа*, књ. 5/1. Београд: СКЗ, 1981.

Група аутора, *Модерна српска држава. Хронологија 1804–1818*. Београд: Архив града Београда, 2004.

Група аутора, *Обука српске војске 1804–1918*. Београд: Војноиздавачки завод, 2007.

Група аутора, *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850–1925*. Београд: Војна штампарија, 1925.

Илустрована ратна кроника 1877–1878, пр. М. Милићевић, Београд: Српски генеалогски центар, 2011.

Љушић, Радош. *Војводе и војводски барјаци*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2018.

Милојевић, Андра. *За слободу*. Београд: Војна штампарија, 1904.

Мишковић, Јован. „Српска војска и војевање за време устанка 1804–1815”. *Глас Српске Краљевске академије*, бр. 67, 1895.

Недељковић, Милорад. *Вождове војводе. Број и судбина војсковођа у Првом српском устанку*. Аранђеловац: Удружење за српску повесницу, 2002.

Опачић, Петар и Скоко, Саво. *Српско-турски ратови 1976–1878*. Београд: Војноиздавачки завод, 1981.

Ракочевић, Новица. *Ратни планови Србије од Вожда Кара-Ђорђа до Краља Петра*. Београд: Војна штампарија, без године.

Стевановић, Новица. *Вештина ратовања Вожда Карађорђа*. Београд: Војноиздавачки завод, 2004.

Dr. Milić Milićević, Senior Research Fellow
Institute of History, Belgrade
E-mail: milicevicm@live.com

THE LOSSES AMONG SERBIAN ARMY COMMANDING OFFICERS DURING NINETEENTH CENTURY WARS (Summary)

Five wars that Serbia waged during the nineteenth century caused considerable losses among its military commanders. In some cases, those losses were larger than the casualties among the noncommissioned officers and the ordinary soldiers. However, this issue has not been analyzed correctly, because in many cases the time factor (the factor of duration of war) was not considered. Without taking into consideration of this factor one cannot ascertain accuracy regarding the intensity of the conflicts and real casualties among the commanding officers, as well as among the NCOs and ordinary soldiers.

KEYWORDS: *Serbia. 19th Century wars, casualties, commanding officers, comparison*